

J. Presser, *Louter verwachting. Autobiografische schets 1899-1919* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1985, 173 blz., f36,50, ISBN 90 295 3416 8).

Toen de eerste versie van *Ondergang* gereed was begon Presser aan zijn autobiografie. Dat was in 1963. De eerste tachtig bladzijden zijn uit de zomer van dat jaar. Hij nam het werk weer op in september 1966 en werkte aan de laatste veertig bladzijden met grote tussenpozen tot zijn dood op 30 april 1970. Het resultaat dat hier als boekwerkje voor ons ligt is dan ook niet omvangrijk. De vele reacties op *Ondergang* na 1965 waren er mede debet aan dat dit laatste geschrift van Presser eigenlijk uit niet meer bestaat dan twee inleidende hoofdstukken. Het sluit af op een voor hem beslissend moment: 1 juni 1919, de dag 'nadat de zware bonzende deur van de bank achter me was dicht gevallen en ik het beroep van kantoorbediende vaarwel had gezegd'.

De twee hoofdstukken bevatten tal van bijzonderheden, anekdotes en voorvallen over zijn familie, ouders, tantes en ooms, de Amsterdamse jodenbuurt, zijn Antwerpse jaren (1903-1907) en zijn jarenlang verblijf in de Transvaalbuurt. We lezen over zijn falen op de HBS en het succes van de Openbare Handelsschool, zijn levenslange grote liefde voor Mozart, Heine, Voltaire en over zijn grote stimulator en voorbeeld: de leraar Nederlands en geschiedenis Arie Zijdeveld. Deze schets voegt, zo dunkt mij, niets wezenlijks toe aan het beeld dat we van deze boeiende persoonlijkheid en 'eigenaardige' historicus reeds bezaten. Als kenner bij uitstek van de gevaren van het ego-document als historische bron was hij zich maar al te bewust van de valstrikken die de schrijver van een autobiografie te wachten staan. Is hij daarom soms zo afwezig? Hij vertelt meer over anderen dan over zichzelf. Niettemin legt Presser in het begin van zijn schets een verantwoording af voor zijn keuze voor het autobiografische genre. Hij wil zichzelf beter leren kennen door deze autobiografie, memoires stel je voor anderen op zo heet het. Ging het hem echt om meer zelfkennis? Is hij werkelijk ervan overtuigd geweest dat deze exercitie hem meer zelfkennis zou kunnen verschaffen? Ik betwijfel het ten zeerste. Was dat ook nog nodig in 1963? Een jaar voordat hij zich aan dit geschrift waagde (in 1962 dus) karakteriseerde hij zichzelf in een brief aan een Utrechts collega als een volstrekte agnosticus voor wie geschiedschrijving slechts een 'act of faith' kon zijn. Geloof waarin? Opgevoed als hij was met Voltaire en Anatole France werd hij later — zo schreef hij — nog totaal 'bedorven' door de Historia Moderna. 'Zo erg zelfs, dat ik in een mismoedige bui wel eens ervoor gepleit heb, de hele santekraam van voor zeg 1870 doodgewoon af te schrijven, nog erger eigenlijk dan indertijd Pater Hardouin'.

Als er één rode draad door Pressers oeuvre loopt dan is het toch wel de overtuiging dat geschiedenis 'in laatste instantie' onkenbaar is. Geschiedenis van uitroeptekens voorzien, van vraagtekens en nog eens vraagtekens, dat deed hij van het begin tot het eind, op colleges en in geschriften. Zijn veelzijdige en grote eruditie stond in dienst van dat ene doel: ontmaskeren en vele ego's werden door hem ontmaskerd. Is zo'n geestesgesteldheid geen belemmering voor het schrijven van een autobiografie? Pressers geschrift bevat nogal wat bespiegelingen die het 'ik' voor de lezer eerder verhullen dan zichtbaar maken. Waren memoires voor het nageslacht dan toch niet leuker en informatiever geweest? Tenslotte zij vermeld dat in dit boekwerk ook opgenomen zijn: de rede die Presser op 5 mei 1970 had willen uitspreken ('In de schaduw van vandaag'), een 'In memoriam' door Bep en Auke de Jong en tenslotte een volledige bibliografie van het werk van Presser.

P. B. M. Blaas

J. van Baal, *Ontglipt verleden. Verhaal van mijn jaren in een wereld die voorbijging*, I, *Tot 1947: Indisch bestuursambtenaar in vrede en oorlog* (Franeker: Wever, 1986, 510 blz., f59,50, ISBN 90 6135 405 6).

Deze autobiografie van J. van Baal, handelend over zijn jeugd en zijn Indische bestuursperiode tot 1947, maakt deel uit van de golf Indische herinneringen, die op dit moment Nederland overspoelt. Dat ambtenaren bij het binnenlands bestuur daar hun aandeel in hebben is verheugend. Hun geschriften dragen in niet onbelangrijke mate bij tot een beter begrip voor het na 1950 weinig populaire koloniale bestuur. Uitgaven zoals van S. L. van der Wal (*Besturen Overzee*, 1979), W. Ph. Coolhaas (*Controleur B.B.*, 1985) en de hier genoemde staan overigens naar de vorm in een oude (en minder bekende) traditie. In de negentiende eeuw was het gebruikelijk dat ambtenaren bij het Indisch bestuur hun glorieuze prestaties voor zichzelf en het nageslacht vastlegden. Met de inhoud van deze negentiende-eeuwse autohagiografieën hebben de recente herinneringen overigens weinig gemeen. De nieuwe publikaties vallen op door een gezonde dosis zelfkritiek en zelfspot, die ze uiterst leesbaar maakt. *Ontglipt verleden* is daar mijns inziens het mooiste voorbeeld van.

Van Baal schreef dan ook meer dan een verzameling anekdotische herinneringen. Mede op grond van brieven en eigen publikaties stelde hij zijn doen en denken op schrift, als waar historicus zich rekenschap gevend van zijn verleden. Van Baal heeft in zijn leven dan ook meer gedaan dan besturen overzee. Geboren in 1909 als zoon van een gereformeerd onderwijzer in Scheveningen studeerde hij Indologie in Leiden. Zijn Indische carrière eindigde met het gouverneurschap van Nieuw-Guinea (1953-1958). Daarna brachten zijn wetenschappelijke publikaties uit zijn bestuurstijd hem in de wetenschap (1959-1975). Als hoogleraar te Utrecht zou hij zich bezighouden met de godsdienstsociologie en -ethnologic

Deze drievoudige aspecten van zijn leven, besturen - wetenschap bedrijven - geloven, zijn in zijn boek terug te vinden. Het is een autobiografie geworden in de beste betekenis van het woord. De auteur beschrijft zijn professionele activiteiten als bestuursambtenaar. Hij is echter niet zo nadrukkelijk aanwezig, dat hij zijn omgeving overschaduwet: de lezer krijgt inzicht in de ontwikkelingen van de inheemse wereld onder het koloniaal bestuur, met name in die van de Marind-Anim (Papua's) rond Merauke op Nieuw-Guinea. Daarnaast weet Van Baal het zeer persoonlijke te benoemen, zijn religieuze ontwikkeling.

Om met het laatste te beginnen: Indië, met name het contact met de Marind-Anim, waste de gereformeerde stelligheid van een geloof in hemel en hel weg. Het wierp de vraag op naar de achtergrond van het menselijk zoeken naar het grootse mysterie achter het leven, dat in de westerse traditie met God wordt aangeduid. Van Baals ervaringen in het Japanse interneringskamp zijn voor het antwoord op die vraag bepalend geweest. Zowel persoonlijk als wetenschappelijk kwam hij tot de overtuiging dat alle menselijk zijn deel-zijn-van is. Religie duidt de behoefte aan, de noodzaak zelfs, om vanuit de menselijke eenzaamheid zich opgenomen te weten in het Al (415). Een eigen ervaring van de unio mystica in het kamp maakte deze visie tot een doorleefde werkelijkheid, 'het grootste geschenk uit deze jaren' (448). Het is nauwelijks een vraag of Van Baal zonder zijn Indische ervaringen ooit tot een zo brede en oosters-geïnspireerde visie op de functie en achtergrond van de religie zou zijn gekomen. Deze draad door zijn werk maakt het ook voor anderen dan koloniaal-historici relevant.

De meest boeiende passages, tevens het omvangrijkste deel van het boek (200 bladzijden) zijn gewijd aan de ruim anderhalf jaar te Merauke (eind 1936 tot augustus 1938), de moeilijkste en meest intensieve periode als controleur. Hierin wordt ook de eerder genoem-